

ZAZA¹

Ludwig PAUL²

Çeviren: Murat ALANOĞLU³

Zaza, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kürtçe konuşulan bölgenin kuzeyinde, İranî dillerden Zazaca konuşanları tanımlamak için kullanılan tabirdir. Zazaların yayılma alanı Siverek, Erzincan ve Varto arasındaki üçgendir. Nüfusları hakkında elimizde güvenilir bir istatistik olmamakla birlikte, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da 1.5 ila 2 milyon⁴ arasında Zaza'nın yaşadığı tahmin edilebilir. Son kırk yılda yaklaşık aynı miktarda Zaza da Türkiye'nin batısındaki büyük şehirlere ve Batı Avrupa ülkelerine göç etmiştir. Bu sayı tüm etnik Zazaları kapsar, ancak bunların çoğu aynı zamanda Türkçe ve Kürtçe tarafından asimile edilmiştir. Nitekim Zazaların önemli bir kısmı artık anadilini aktif şekilde kullanamamaktadır.

Halk: Dini inanışta bütün Zazalar Müslümandır. Fakat yaşadıkları bölgeler kuzey ve güney grubu olmak üzere ikiye bölünmüştür (İki kısım da yaklaşık olarak aynı büyüklüktedir). Kuzeydeki birinci kısım Alevi (Şii) mezhebinden iken, güneyde yer alan ikinci kısım ise Sünni mezhebindedir (Çoğunlukla Şafii). Sünni Zazalar dini bakımdan daha ziyade güney kısımda komşu oldukları Sünni Kürtlerle yakın bağlara sahiptirler. Bu yüzden tüm Zazaların bir arada olup olmadığı veya Zazacanın ayrı bir dil olup olmadığı sorusu ortaya çıkar.

---

1 Bu çalışma "Zaza" başlığıyla The Encyclopaedia of Islam, New Edition, Volume XI, Brill: Leiden 2002, ss. 491-492'de ansiklopedi maddesi olarak yayımlanmıştır. Yazarın onayı ile Türkçeye çevrilmiştir.

2 Prof. Dr., Hamburg Üniversitesi/Almanya.

3 Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
muratalanoglu@gmail.com

4 Bu yazının 2002 yılında yayınlandığı düşünülürse günümüzde bu rakamın daha yüksek olduğu söylenebilir. Zira günümüzde 3 ila 3.5 milyon arasında Zaza nüfusunun mevcut olduğu tahmin edilmektedir. (ç. n.)

Zazalar ve dilleri hakkında 1980'lere kadar çok az şey bilindiğinden, sürekli onların Kürt oldukları ve dillerinin de Kürtçenin bir diyalekti olduğu şeklinde bir genel kabul vardı. Ancak son zamanlarda Avrupa diasporasında başlayan Zazalar ve Zazaca üzerine çalışmaların artması neticesinde birçok Zaza; dilinin, kültürünün ve farklı kimliğinin bilincine vardı. Fakat bugün çoğu Zaza, hala Kürtler ile politik ve kültürel bağlarda ortak olduğunu düşünmekte ve Zazaların bağımsız bir etnik kimliğe sahip olduğunda ısrar etmemektedir.

Zaza adının, esasen dışardan verilen tahkir edici bir isimlendirme olduğu görülmektedir. Muhtemelen anlaşılmasayan bir konuşmadan ortaya çıkmıştır (İngilizcedeki "bla bla" gibi)⁵. Zazaların çoğu kendini bu şekilde tanımlamamasına rağmen (Çoğu Sünni Zaza, kendi dillerine Dimili, bazı Alevi Zazalar dillerine Kırmancki ya da basitçe "zônê mâ: bizim dilimiz" derler), Zaza adı günümüzde artık en yaygın kabulü görmüştür. Dımlı/Dımlı adı, Zazaların coğrafi kökenlerini anlama noktasında, eğer bu isim Hazar Denizi'nin güneyindeki Deylem'in tarihi bölgesi ile bağlantılı ise, yardımcı olabilir. (Zazaların erken tarihine dair başka kaynak yoktur.)

Dil: Kuzey-batı İran dili olan Zazaca, 19. yüzyıl ortasına kadar yazılıp çalışılmamıştır. Diğer Kuzeybatı İran dili olan Gûranî (Güney Kürdistan'da konuşulur) ve İran'ın Azeri (Harzendi gibi) dilleri ile çok yakın bağlara sahiptir. Zazaca, uzun zamandır yakın komşusu olan Kurmanci Kürtçesinden önemli ölçüde etkilenmesine rağmen (özellikle kelime dağarcığı, anlatım ve sözdiziminde), genetik olarak Kürtçe ile o kadar da yakın bir akrabalık bağı da yoktur (Gûranî ve Azerî ile karşılaştırıldığında). Zazaca ses değişimlerinin çoğunu Kuzeybatı İranî dillerden almıştır. Örneğin Hint-Avrupa (Indo-European) *K/*g' > Zaz. s/z, *g(u)(h)pal > -J-, *tr > (hi)r, *d(h)w > b, *rd/*rz > f/rz, *sw > w (Örnek: Zazaca: *zan-cini, hire, ber, seri, wen-* "bilmek, kadın, uç, kapı, yıl, yemek"; Kürtçe sadece bu seslerin ilk ikisini almıştır. *Karşılaştırınız: Zan-, zin*, fakat Kürtçenin yer aldığı Güneybatı dilleri şöyle gelişim gösterir: *sê, der, sal, xo*).

Zazacada, isim morfolojisi (biçimbilimi) iki hal ekli (doğrudan ve belirsiz), iki sayılı (tekil ve çoğul) ve iki gramatik cinsiyetli (eril ve dişil) bir sisteme dayanır. Bunun yanı sıra, belirlilik ve canlılık durumunu arasındaki dilbilgisel ayırım yapar. Bazı lehçelerde, Hint-Avrupa -ter- eki kökenli -(e)r sonек dişil belirsiz soneki olarak yaygınlaşmıştır. Niteleme sıfatları ve tamlayan durumunda bir (baş) ismi niteleyen isimler, bu dişil ekinden hemen sonra gelir ve bu eke

5 Buradaki ifade daha önce başka yazarlar tarafından da ileri sürülmüş olmakla birlikte ilmi bir delile dayanmamaktadır. Zaza adının anlamına dair geniş bir açıklama için bkz. Murat Alanoğlu, "Zazalar", *TDV İslam Ansiklopedisi* (DİA), c. EK 2, İstanbul 2016, s. 696-698.

taamlama denilen artbiçimce ögesi (enclitic particle) ile bağlıdır. Kendisinden önce gelebilen çekim ekleriyle birlikte, -d- ögesinin (açık bir şekilde Kuzeybatı Sami dillerinden ödünç alınan) önemli bir belirsiz eki olduğu (örneğin; lazê mı “benim oğlum”, fakat lazde mı [-e/a, -nın/nin, vs. “benim oğlum”]) taamlama dört hal durumlu bir sistem oluşturur. Zazaca fiiller üç şahıs ve iki sayıyı ayırt edecek bir sisteme dayanır ve bildirme kipinin 2. ve 3. tekil şahıslarında dilbilgisel cinsiyet (eril ve dişil) ayrımı yapar. Fiil sistemi şu zamanları içerir; şimdiki (present) zaman (Farsça ve Kürtçede kullanılan önekinin aksine -(e)n soneki ile yapılır), çözümlenmeli gelecek zaman (analytic future), geçmiş zaman (preterite), bitmemişlik/şimdiki zamanın hikâyesi (imperfect), bitmişlik (perfect) I/II ve miş-li geçmiş zaman (pluperfect). Şimdiki zaman, şimdiki zaman fiil gövdesiyle ve diğer bütün geçmiş zamanlar da geçmiş zaman fiil gövdesiyle yapılır. Şimdiki zaman istek kipi (present subjunctive) ise istek gövdesi olan 3. biçim fiil gövdesiyle yapılır (ki bu ekten -(i)y- edilgen soneki de türetilebilir). Sözdizimsel olarak Zazaca, Özne-Nesne-Yüklem sözdizimine sahip bir dildir ve bunu sadece eylem öbeği sisteminde gösterir. Ad öbeklerinde ise, niteleyen her zaman baş ögeyi takip eder; ard ilgeçlerin (postposition) çoğunlukta olduğu fakat aynı zamanda ön ilgeçlerin (preposition) ve ikili ilgeçlerin (circumposition) olduğu karmaşık bir edat sistemi vardır.

BİBLİYOGRAFYA

- O. Mann, *Mundarten der Zaza, hauptsächlich aus Siwerek und Kor. (Kurdisch-Persische Forschungen, Abt. III, Ed. IV)*, ed. K. Hadank, Berlin 1932.
- T.L. Todd, *A Grammar of Dimili (also known as Zaza)*, Ann Arbor (UMI) 1985.
- Malmisanj, *Zazaca-Türkçe Sözlük/Ferhenge Dımalki-Tırki*, Uppsala 1987.
- P.A. Andrews, *Ethnic groups in the Republic of Turkey*, Wiesbaden 1989, index.
- L. Paul, *Zazaki. Grammatik und Versuch einer Dialektologie*, Wiesbaden 1998;
- _____, *Zazaki-Dialekt, Sprache, Nation?* in B. Kohler (ed.), *Religion und Wahrheit. Religionsgeschichtliche Studien. Festschrift für Gernot Wiefner zum 65. Geburtstag*, Wiesbaden 1998, ss. 385-399.
- _____, *The position of Zazaki among West Iranian Languages*, in N. Sims-Williams (ed.), *Procs. of the 3rd European Conference of Iranian Studies (held in Cambridge, 11th to 15th September 1995). Part I, Old and Middle Iranian Studies*, Wiesbaden 1998, ss. 163-176.
- Zülfi Selcan, *Grammatik der Zaza-Sprache, Nord-Dialekt*, Berlin 1998.